

УДК 811.161.2'23

Онищук Н. О.,
аспірантка,
Житомирського державного університету імені Івана Франка
LadyN.86@ukr.net

АСОЦІАТИВНЕ ТА ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СТИМУЛІВ СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА

Анотація

У статті викладено аналіз результатів вільного асоціативного експерименту зі словами-стимулами **суспільство** та **політика**, систематизовано асоціативні зв'язки реакцій зі стимулами, проведено зіставлення лексичного та термінологічного значень із асоціативним.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, реакція, слово-стимул, мовна картина світу, суспільство, політика.

Summary

In the article there have been presented the analysis of free associative experiment with words-stimulus **society and politics**; there have been systematized associative connections of reactions with stimulus; there have been done comparison of lexical and terminological meanings with associative.

Key words: a free associative experiment, reaction, word-stimulus, the language picture of the world, society, politics.

Сучасні психолінгвістичні дослідження проводять за допомогою різноманітних методів і методик. Проте одним із провідних та найбільш результативних є метод асоціативного експерименту (В. Левицький, О. Леонт'єв, О. Горошко, Д. Терехова). А саме вільний асоціативний експеримент входить до групи психологічних і психолінгвістичних методик дослідження мовленнєвої поведінки людини. Суть ВАЕ полягає в тому, що реципієнту (інформанту) дається слово-стимул і пропонується відреагувати на нього першим словом, словосполученням, реченням або певним знаком (обмеження відсутні), що спало на думку одразу після почутого [2, 65]. Для більшої точності вважається об'єктивним відбір 100 слів-стимулів і опитування 100 реципієнтів. Проте загальновідомо, що реакції людей певною мірою збігаються, тому число респондентів може бути 30 або навіть менше [7]. Метод вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту дозволяє *“здійснити достатньо сувору кількісну оцінку якостей, які діагностуються”* [5, 47].

У нашому дослідженні респондентами були студенти вищих навчальних закладів України. Загальна кількість інформантів – 557 молодих людей віком від 17 до 35 років. Реципієнтами були студенти ВНЗ України – найбільш активна частина суспільства зі сформованим світоглядом та певними життєвими принципами.

Дослідження мовної картини світу (далі: МКС) – це актуальний і достатньо новий напрям у різних галузях сучасної лінгвістики. МКС

складна і за структурою, і за змістом, тому набагато легше, точніше та логічніше досліджувати окремі фрагменти мовної картини світу.

Отриманий у ході вільного асоціативного експерименту та проаналізований суспільно-політичний фрагмент МКС зацікавить не лише мовознавців, а й політологів, соціологів, психологів. Така модель є своєрідним відображенням, віддзеркаленням сучасної суспільної свідомості не лише української молоді, а й українців загалом.

Політичне життя – одна з найбільш змінних сфер суспільних відносин. Якщо порівняти темпи змін, наприклад, у господарстві, в моралі, естетичних цінностях із перетвореннями в державних структурах, у діяльності влади, позиціях політичних партій, то переконаємося, що політика є надзвичайно рухливим явищем. Так було завжди, проте швидкість змін у політиці дедалі зростає. Такі темпи пов'язані з підвищенням рухливості суспільства в цілому та збільшенням ролі людського фактора зокрема. На зміни в політиці сьогодні, як ніколи, впливають чинники військової та цивільної сфер.

Бачимо, що найбільш динамічним сьогодні є саме суспільно-політичний фрагмент МКС: на фоні змін політичного простору, політичних авторитетів сучасний українець переосмислює не лише власне суспільно-політичне життя, але й мовна свідомість носія мови теж змінюється, корегуються, трансформуються звичні суспільно-політичні слова у більш актуальні сьогоденню.

Ми спробуємо дослідити суспільно-політичний фрагмент МКС у зіставному аспекті, порівнявши асоціативне значення із лексичним, термінологічним.

Суспільно-політичну лексику як об'єкт мовознавчого аналізу досліджували І. Протченко, І. Холявко, Л. Михайленко та багато інших [6; 9; 12]. Суспільно-політичну сферу в мовознавстві експериментально досліджували Д. Белан (асоціативна структура значень абстрактних іменників політичних слоганів передвиборчої кампанії) [1], О. Загородня (суспільно-політична лексика в мовній картині світу майбутніх фахівців-економістів) [4] та інші.

Водночас вільний асоціативний експеримент завдяки гнучкості активно використовується для дослідження окремих тематичних фрагментів мовної картини світу (Т. Недашківська – лексика сфери державної служби, Л. Кушмар – лексика економічної сфери, О. Денисевич – лексика реклами тощо).

Мета статті – встановити збіги та розбіжності у структурі асоціативного та лексичного значень понять **суспільство** та **політика**. Для цього необхідно: побудувати асоціативне поле стимулу, виділивши ядро, порівняти асоціативне значення із лексичним (термінологічним) та проаналізувати асоціативні зв'язки реакцій зі стимулами.

Проблема формування стимульного списку є актуальною: багато сперечань щодо питання про кількість лексем у стимульному списку для проведення ВАЕ. Для формування стимульного списку із 105 слів ми використали різні методики (словники, експеримент, шкалювання). На основі списку стимульних лексем було сформовано анкету для проведення вільного асоціативного експерименту.

Ми розглядаємо та класифікуємо реакції за зразком, запропонованим Т. Недашківською та О. Денисевич: виділяємо денотативний та конотативний фрагменти асоціативного поля стимулу [8]. У своє чергу денотативний компонент поділяємо на семантичні сфери.

Розглянемо на прикладі двох асоціативних полів, якою мірою асоціативне значення відповідає лексичному та термінологічному. Стимули **суспільство** та **політика** дають змогу з'ясувати, як інформанти сприймають, розуміють та співвідносять поняття суспільно-політичної сфери та їх визначення.

Стимул **суспільство** викликав 104 різноманітні реакції.

В Енциклопедичному словнику з державного управління **суспільство** – особливий, надзвичайно складний вид організації соціального життя. Включає в себе всю багатоманітність стійких соціальних взаємодій, усі інститути та спільноти, що локалізовані в рамках конкретних державотворчих територіальних кордонів. Суспільство – це структура суспільства та розвиток суспільства. Характер розвитку суспільства визначається його досить складною структурою, дією в ньому багатьох неоднорідних факторів. У результаті складаються різні сфери життя суспільства [3, 688].

Тлумачний словник пояснює **суспільство**, як: 1) сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ; 2) *біол.* Група рослинних або тваринних організмів, що постійно чи тимчасово співіснують де-небудь; угруповання [11].

Основною семою лексичного значення є 'сукупність людей'. Її ми називаємо ключовою.

Найширше у асоціативному полі представлена семантична сфера "об'єкт" (продукт, предмет, результат суспільства): **соціальна ланка 11, держава 3, система, цивілізація, життя 2, здоров'я, країна 4, оточення 3, індивіди 5, друзі, світ, молодь 8, українці 26, італійці, невихованість, розвиток, конфліктність, французи, товариство, суспільність, об'єднаність, публіка 4, компанія, якість, стан, вид, клас, ім'я, сторона, більшість, соціальна система, браття, певні стосунки, культура**. Семантична сфера "суб'єкт" достатньо вузька та вказує на членів суспільства: **особа 4, сім'я 11**.

Семантична сфера "синоніми" включає дві ядерні (найбільш частотні реакції); коефіцієнт ядерності був отриманий шляхом додавання

найчастотніших реакцій на 105 слів-стимулів та поділом отриманої суми на кількість слів-стимулів) реакції **люди 78, народ 64**, а також периферійні – **громада 26, нація 22, загал, спільнота 14, сукупність людей 16, група людей**. Тотожність реакцій даної сфери із значенням поняття говорить про чітко сформоване розуміння суспільства інформантами.

Семантична сфера “якісні характеристики” достатньо широка. Містить як негативні оцінки (**бідне 16, невиховане, безвідповідальне, безробітне**), так і різнотипні реакції-ознаки (**українське 7, розвинене 6, незалежне 13, політичне 7, молоде, французьке, італійське, німецьке, китайське, державне, різнотипне, здорове, громадянське, трудове, інформаційне, самодостатнє**).

До сфери “дія” увійшли реакції: **боротьба 20, взаємовідносини 21, безвідповідальність 2, спілкування 4, конфлікти 3, стосунки, суперечки, розподіл, існувати, вивчення, захист, розповсюдження, управління, порівняння, людські відносини**.

Семантична сфера “географічні позначення” представлена кількома реакціями: **Україна 4, Лондон, Париж**.

Конотативний фрагмент складається із негативних реакцій, реакцій-запитань та стверджень: **бідність 39, вівця, Майдан 13, стадо 8, ми 7, що?, яке?, є?, сила, має свою думку, не мовчить, терпить, витоптують, втоптують в землю, ніщо, НЕ люди**.

Отже, асоціативне значення певною мірою відповідає лексичному і термінологічному.

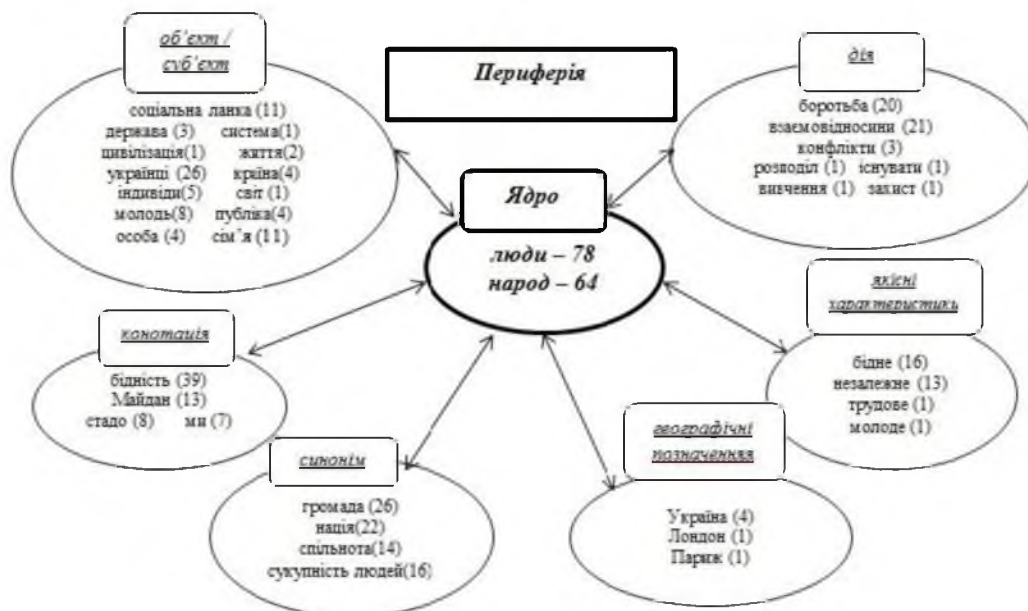

Рис. 1. Асоціативне поле стимулу **суспільство**

Асоціативне значення стимулу **політика** не сформоване, адже поле не містить ядра. Однак стимул **політика** викликав 121 різноманітну реакцію.

Слово “політика” як лексична одиниця має 2 лексико-семантичні варіанти: 1) цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань; 2) *перен., розм.* лінія поведінки в чому-небудь, певне ставлення до кого-, чого-небудь [10].

Термін “політика” – 1) цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, яка пов’язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя регулювання і формування цих взаємовідносин; певна частина, програма або напрям такої діяльності; 2) сукупність засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів, тобто для досягнення певних цілей (звичайно, в певному соціальному середовищі); 3) сфера боротьби за владу з метою реалізації певних інтересів та цілей [3, 531]. Ключовими семами є “діяльність”, “цілі та завдання”.

Семантична сфера “об’єкт” (продукт, предмет, результат політики): **влада 9, парламент, галузь 12, країна 5, МВФ 8, устрій 14, політологія, уряду, народ, державний устрій, партії 7, виборча дільниця 4, транш, міжнародні відносини 7, міжнародні угоди, ЄС 19, представництво 8, Європейський Союз, декларації 4, певна наука 7, уряд 12, круглий стіл 2, багато партій.** Семантична сфера “суб’єкт” представлена реакціями, що вказують на діячів політики: **ВРУ 23, депутати 10, президент 13, виборці, Верховна Рада 17.**

Семантична сфера “якісні характеристики” містить як негативні, так і загальнооцінні реакції: **продажна 2, економічна 21, нечесна, неправильна, ніяка 2, мудра, брудна, несправедлива 2, зовнішня 14, внутрішня, багатообіцяюча.**

Семантична сфера “дія” включає в себе в основному пасивні реакції: **полемика, дії, укладати угоду, обговорювати угоду, бездіяльність 6, покращення, вибори, ораторство, обирати депутатів 7, обговорення справ, переговори 9, зібрання 12, збір, зустрічі 4, обговорення певних питань, підписування документів, укладання угод, підписувати контракт, вибори депутатів.**

Семантична сфера “персоніфікація”: **Янукович 4, Азаров, Ляшко, Порошенко.**

Семантична сфера “географічні позначення”: **Римська імперія.**

Конотативний фрагмент містить різко негативні реакції: **“допомога” людям 3, балаканина, несправедливість 8, бруд 47, війна 19, цирк 4, та не її 2, деградація, брехня 43, гроші 7, актори, Космос 2, без коментарів 4, мрії, жорстокість 3, безлад 5, відсутність, гра в шахи, інший світ, хаос 2, обіцянки, непродуктивність 2, проблема 7, кредити, отрута, ганьба! 3, аморальність, зло 2, НЕП, темний ліс 2, олігархія 5, зборисько 3, вулик, офшор 2, закордонні банки,**

Швейцарський банк 2, мільйони, вкрадені гроші, мільйонери, найбагатші люди, фу-у, та ну!, філософія 3, балачки 2, пусті слова, нечесна гра, по comments 4, корупція, корупційність, відкати, хабар 12, кум-сват, багато балачок 4, пустишка, гра однієї людини, грязь, дорогі костюми, брудна справа.

Отже, відсутність асоціативного значення (не сформованість ядра) свідчить про його повну невідповідність лексичному і термінологічному значенням.

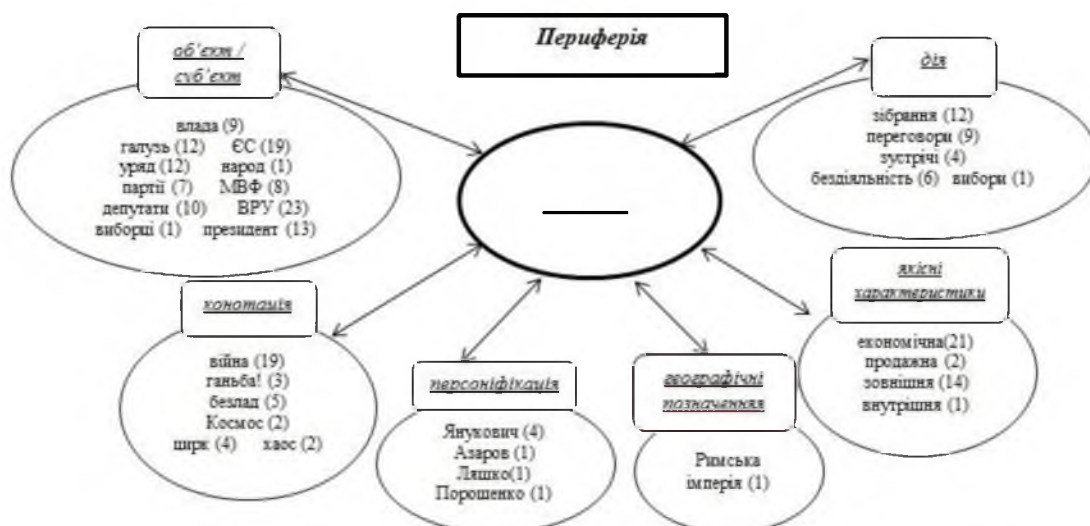

Рис. 2. Асоціативне поле стимулу **політика**

Вільний асоціативний експеримент проводився у два етапи: до Революції гідності (2013 рік) і після неї (2015 – 2016 роки). Ми спробували зробити порівняльний аналіз реакцій, що виникли у респондентів на стимули у різний час. З'ясувалося, що реакції не зазнали значних змін: вони повторювались, доповнюючи ядерні або периферійні. Проте яскравий, у своїй більшості негативний конотативний фрагмент з'явився саме як результат суспільно-політичних змін в нашій державі.

Переосмислення семантичного наповнення слів суспільство та політика у сучасного українця відбувається саме через суспільні та політичні зміни в Україні. Вільний асоціативний експеримент, компонентний та аналіз словникових дефініцій, елементи статистичної обробки матеріалу дають змогу встановити збіги та розбіжності у значеннях (асоціативному, термінологічному, лексичному) стимулів **суспільство** та **політика**. Опрацювавши 105 стимулів, ми отримали модель будови асоціативного поля цієї групи лексики. Встановили, що значення (термінологічне, лексичне) стимулу **суспільство** не суттєво, але відрізняється від асоціативного: другий (біологічний) семантичний варіант лексичного значення стимулу **суспільство** опитані ніяким чином не асоціюють із групою рослин чи тварин. Асоціативне значення стимулу

політика через не сформованість ядра повністю не відповідає лексичному та термінологічному.

Продовження роботи з вивчення суспільно-політичної лексики буде пов'язане із аналізом результатів вільного асоціативного експерименту із 105 стимулами з подальшим відтворенням відповідного фрагмента мовної картина світу українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белан Д. Абстрактні іменники у політичних слоганах (на матеріалі експериментальних досліджень політичних слоганів передвиборчої кампанії 2012 року) [Електронний ресурс] / Д. Белан. – Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:80080/bitstream/123456789/5995/1/6-10.pdf>

2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.” / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.

3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. Сурмін, В. Бакуменко, А. Михненко та ін. ; за ред. Ю. Ковбасюка, В. Трощинського, Ю. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

4. Загородня О. Ф. Суспільно-політична лексика в мовній картині світу майбутніх фахівців-економістів / О. Ф. Загородня // Стратегія розвитку України: Економічний та гуманітарний виміри : матеріали науково-практичної конференції. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2015. – С. 375-377.

5. Куликов Л. В. Психологическое исследование : методические рекомендации по проведению / Л. В. Куликов. – СПб. : Речь, 2001. – 184 с.

6. Михайленко Л. Л. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кін. ХХ – поч. ХХІ ст. (на матеріалі мови українських засобів масової інформації) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. Л. Михайленко. – К., 2009. – 19 с.

7. Мустайоки А. О лингвистических экспериментах / А. Мустайоки // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. – М. : ИРЯ РАН, 1995. – С. 155–160.

8. Недашківська Т. Є. Асоціативне значення понять державна служба та державний службовець [Електронний ресурс] / Т. Є. Недашківська. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/10584>.

9. Протченко И. Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи (социолингвистический аспект) / И. Ф. Протченко. – [изд. 2-е, доп.]. – М., 1985. – 271 с.

10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – 1977. – С. 80.

11. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9. – 1978. – С. 859.

12. Холявко И. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / И. В. Холявко. – Кіровоград, 2004. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 26 квітня 2017 року